

ÇOK BOYUTLU BİR KAHRAMANLIK DESTANININ KİMİ ÖZELLİKLERİNE İLİŞKİN NOTLAR

Doç. Dr. Aybeniz RAHİMOVA
Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi, Muhammed Fuzuli Yazmalar Enstitüsü Kıdemli Araştırmacısı
e-mail: aybenizragimova@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4334-8157

Makale Teslim Tarihi: 15 Mayıs 2022

Makale Onay Tarihi: 26 Haziran 2022

Makale Künye Bilgisi: RAHİMOVA, Aybeniz (2022), Çok boyutlu bir kahramanlık destanının kimi özelliklerine ilişkin notlar, Avrasya Dosyası Dergisi, Cilt No:13 (Sayı-1): 60- 69. İstanbul.

ÖZET

Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Muhammed Fuzuli Yazmalar Enstitüsü hazinesinde bulunan Kahramanname destanı çok boyutlu yapısı itibariyle, mit- masal- destan sürecinin izlerini taşıyan bir eser olmasının yanı sıra 'Destanlaşmış tarih' kategorisine ait edilmesi gereken bir yapıttır. Destanın kahramanı (ismi de Kahraman'dır) Hazar denizinin Kuzey kıyısındaki Derbent'ten hareket ederek yeni topraklar ele geçirmek isteyen Huşeng Şah'ın yürüyüşlerinin önünde gidiyor, yerin altında ve üstündeki mit- masal- efsane kökenli varlıklarla sonuna kadar savaşarak amacına ulaşıyor. Destanın kompozisyonunda zaman ve mekan faktörleri de mit- masal- efsane üçlüsünün taleplerine uygun kurgulanmıştır. Kahramanname tarihten alıntıları destan kompozisyonu içinde kendine has anlatım tarzıyla okura sunan bir eser olarak bir dizi farklı özelliklere sahiptir. Türk okuru Kahramanname'nin Bakü nüshasının bazı özellikleriyle bu yazıda tanışıyor.

Anahtar kelimeler: Mit, masal, destan, dev, peri, destanlaştırılmış tarih.

NOTES ON SOME FEATURES OF A MULTIDIMENSIONAL HEROIC EPIC

ABSTRACT

The epic of Kahramanname, which is in the treasury of the Muhammed Fuzuli Manuscripts Institute of the Azerbaijan National Academy of Sciences, is a work that should belong to the category of 'epical history' as well as being a work that bears the traces of the myth-tale-epic trio, due to its multidimensional structure. The hero of the saga (his name is Kahraman) is leading the marches of Husheng Shah, who wants to conquer new lands by moving from Derbent on the northern shore of the Caspian Sea. He

achieves his goal by fighting the mythical creatures underground and above. In the composition of the epic, time and space factors are also designed in accordance with the demands of the myth-tale-legend trio. Kahramanname has a number of different features as a work that presents historical quotations to the reader in its epic composition with its unique narrative style. The Turkish reader is introduced to some features of the Baku copy of Kahramanname in this article.

Key Words: Myth, tale, epic, giant, fairy, epic history.

GİRİŞ

Şimdiye kadar yazıya alındığı Arap alfabesi dışında hiçbir farklı alfabeyle aktarılmayan ve dolayısı kitap halinde yayımlanmamış Kahramanname Destanı çok uzun dönemi kapsayan bir hayalin mahsulü olup 'üç boyutlu' adlandırmamız gereken bir halk yaratıcılığı örneğidir. Mit, imge ve süjeleriyle zengin olan Kahramanname, halk yaratıcılığı türleri olarak masal ve destanların özelliklerini yaşatan bir eser olmakla kalmayıp 'destanlaştırılmış tarih' diye nitelendirebileceğimiz bir dizi karakteristik detaylarla da örülmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu yazıda Kahramanname'nin bazı kuramsal özellikleri mit- masal-destan üçgeninde ve bazı imgeler üzerinden yansıtılmıştır.

Muhammed Fuzuli Yazmalar Enstitüsünün hazinesinden bularak yayıma hazırladığımız 'Kahramanname' destanı bir dizi özellikleriyle dikkat çekmektedir. Yazmalar hazinemizde muhafaza edilmekte olan Kahramanname'yi kendi ülkemizde yayına hazırlamak için verdiğim uzun uğraşımı sonlandırmışken, halk edebiyatının bu önemli örneğiyle ilgili bazı bilgileri kardeş Türkiye'nin okurlarıyla paylaşmayı uygun buldum. Daha önce yayıma hazırladığım Havername destanının önsözünde Kahramanname destanının ismini zikrederek şu hususa dikkat çekmiştim: Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Muhammed Fuzuli Yazmalar Enstitüsü hazinesinde yazma nüshaları korunan destanlardan biri de İran-Turan gelenekleri temelinde ortaya çıkmış Kahramanname destanıdır. Bu destan İslâm dininin ortaya çıkışından daha önceki dönemi kapsamasından dolayı süje-kompozisyon ve fikir bakımından mit-efsane-masal temeli üzerinde kurulmuş olup bazı sayfalarında tarihi olaylarla çağrışım yapabilecek kısa motifler vardır. Kahramanname'de daha milattan önce İran-Turan imparatorluğunun başında bulunmuş ve yerini gönüllü şekilde Fars yöneticiye bırakmış bir Türk hükümdar da tasvir edilmiştir. Çok eski dönemlerin gelişmelerini mit-masal-efsane üslubuna bürüyerek dinleyiciye, yazıya aktarıldıktan sonra ise okura sunan bu eserin 'Millileştirilmiş destanlar' kategorisine

dahil edilmesi gerekir. Yani konu bakımından Şark'ın diğer milletlerinin izinin daha güçlü şekilde görüldüğü bu destanda tarih bakımından Türklerin mührünün ön plana çıktığını eseri okuyanlar da onaylayacaktır. Destanın ana kahramanlarının tarihi kişilikler olmasının yanısıra burada mit imgeleri yine mit-masal-efsane anlatım tarzında ifade edilmiştir (Rahimova, 2017: 5-6).

Kahramanname destanı üzerindeki ilk gözlemlerimiz, insan hayalinin ve bilincinin ortaya koyduğu yaratıcılık örnekleriyle ilgili şu gerçeği bir daha görme fırsatını bize sunuyor: “İnsanların içinde buldukları koşulların onların inançları üzerinde etkili olmadığını düşünmek için ya çok saf ya da çok kötü niyetli olmak gerekir. Toplumsal yaşam biçimlerini belirleyen siyasi sistemleri ifade eden ideolojilere bir anlam kazandıran varlık biçimleridir; bu göstergeler ancak ilişkilendirildikleri nesnelere varlığı ile bir dil meydana getirebilir” (Levi-Strauss, 1995: 153).

Bu bakımdan Kahramanname destanı mitlerden başlayarak epik halk yaratıcılığının masal, ardından ise destan türünün bir dizi özelliklerinde sayfalarında yaşatmakla kalmayıp `tarih` ve `devlet` kavramlarının `destanlaştırılmış` izlerini de sayfalarına alan ve bu özellikleriyle bilim dünyasına şimdiye kadar belli olan eserlerden farklı bir konumda duran bir örnektir.

HALK EDEBİYATI ÖRNEKLERİNİN GELİŞİMİ

İnsanlık tarihinde halk edebiyatı örneklerinin şekillenışı, daha ileri aşamalara doğru gelişerek dallanışı, yapı, süje, kompozisyon ve anlatım bakımından son aşamada daha kâmil eserlerin ortaya çıkışının koşullarını teşkil etmiştir. İnsanların mitleri yaratmasıyla başladığı ve bin yılları bulan bu süreç masallardan sonra kahramanlık destanlarını, son aşamada ise sevgi destanlarını ortaya çıkarmıştır. Bu uzun süreci `Mit-masal-kahramanlık destanları` gelişimi çerçevesinde tahlil eden Rus uzman Ord. Prof. Dr. Y. V. Meletinski'ye göre, ”Mitten masala geçerken mitolojik kozmos (evren) kendini belirli ölçüde aile ile `kapatıyorsa, mitten kahramanlık destanlarına geçildiğinde bir kural olarak, tarihte mevcut olmuş kabilelerin ve arkaik devletlerin ilişkileri ön plana çıkıyor. Ancak buna rağmen ciddi devlet konsolidasyonuna kadar ortaya çıkmış arkaik destanlarda özellikle, `tarihi` rivayetler destanın gelişmesinde ikinci dereceli kaynak olarak o sürece katılmadan var oluyor” (Meletinsky, 2000: 269).

Bu bağlamda çağdaş ressamlığın, heykelciliğin ve sinemanın özellikleri tanıtırken kullanılan bir terimi ifade ederek Kahramanname'nin `üç boyutlu` bir epik halk yaratıcılığı örneği olduğunu söyleyebiliriz: mit, masal-destan, tarih-devlet. Bu üç özelliğin Kahramanname'yi halk edebiyatının diğer örneklerinden farklı kıldığını ifade etmemizde sakınca olmayacaktır. Çünkü eserin genel süje ve kompozisyonunda mit-

masal-destanlaştırılmış tarih` ayrı ayrılıkta yaşatılıyor ve anlatılıyor, eserin anlatıcısı da zamanı ve mekanı geldikçe kâh mit, kâh masal kâh da `destanlaştırılmış tarih` alanına yönlendiriyor.

Kahramanname destanının Batı edebiyat bilimciliğinin sık sık kullandığı terimle ifade edersek, `tiz` bir üslupta anlatıldığını görmekteyiz. Destanın elimizde bulunan nüshasında giriş bölümü mevcut değildi. Biz Farsça yazma nüshalarını biraraya getirmek suretiyle Bakü nüshasının giriş kısmını o yazmaları kullanarak onarabildik. Destanın esas kahramanlarından biri olan Kahtaran, başka bir diyardan onların bölgesine ilk kez gelmiş bir pehlivanı birlikte izlemeyi Behmen Şah`a öneriyor. İşte Kahramanname`yi öbür destanlardan farklı kılan ilk özellik de burada başlıyor, yani süjeye dinamizmi öbür destanların klasikleşmiş geleneğinde olduğu gibi herhangi sert bir motif değil, `pehlivanı birlikte izleme önerisi` veriyor. Öneriyi geri çevirmeyen Şah`ın `filli-gergedanlı` askeri kıtası Oğuz coğrafyası destanlarının geleneksel uç mekanlarından biri olan `Derbent ağzı`na geldikten sonra `birilerinin Behram ile cenge durduğunu` görüyorlar. Burada az ileri giderek süjenin dinamizm kazanmasında Derbent`in başlangıç noktası seçilmesinin aslında eserin `tarihi destan` kategorisine uygun bölümünün ideolojisi bakımından simgesel öneme sahip olacağını ifade etmemiz mümkündür. Çünkü eserdeki `tarih- destan` bölümünün temel felsefesi önce Hindistan ve Çin diyarlarının fethi, ardından ise `müslümanlık` olup Hindistan`a düzenlenen yürüyüşün de `Müslüman` Derbent`ten başlayarak uzun bir çizgide ilerlemesi Kahramanname`deki `mekân` haritasını büyük ölçüde somutlaştırmanın yanısıra Kahraman`ın kendisini ilk kez Derbent`te seyirci önüne çıkararak fetih yürüyüşlerine kumandanlık etmesine simgesel değer kazandırıyor. Destan kahramanı dinleyici ve okura da ilk kez orada sunuluyor: "Veli şöyle heybeti var kim bakmağa ciğerler dözmez. Ol suratla erüb Kahraman`ı gördüler". Behram`ı kollarına alıp salladıktan sonra yere vuran Kahraman`ın üstüne bu kez Söhrab, `on iki ayaklı canavar` ile geliyor, o da yeniliyor. Bunun ardından Türkistan`ın, Keşmir`in ünlü pehlivanlarını yenmiş Kahraman ile yumuşak üslupta konuşma gereğini anlayan Kahtaran ona gelerek bu kadar insanı öldürmenin iyi bir sonuç vermeyeceğini söylüyor ve birlikte Şah`a gitmelerini öneriyor. Bunu kabul etmeyen Kahraman, üzerine gelen Kahtaran`ı da, öbür pehlivanları da yendikten sonra Şah`ın kırk bin dövüşçüsünün gelmesiyle meydandan ayrılıyor ve gergedanına binerek daimi yaşadığı yere uyumaya gidiyor. Kahtaran ise Huşeng Şah`a "Senin değil farklı birinin ordusu olsaydı, bu pehlivanın kimseyi affetmeyeceği` hususunda uyararak birkaç arkadaşıyla Kahraman`ı yakalayıp huzura getirmeyi öneriyor. Kahramanname`nin baş kahramanının kökeni olan konusu da burada gündeme geliyor. Belli olduğu üzere destan kahramanının menşeyi süjeye dinamizm veren faktörlerden biri olarak dinleyiciyi ve okuru her zaman yakından ilgilendirmektedir. Çünkü sıradışı bir menşeye sahip kahraman süjenin ilerlemesinin ilk koşuludur. Basit

menşeli bir kahramanın tabir caizse, destan süjesinin gelişmesine ciddi bir katkı yapması çok zayıf ihtimaldir. Konuyu kapsamlı biçimde analiz eden Ord. Prof. Dr. V. M. Jirmunski, Doğu halklarının masal ve destanlarındaki kahramanların kökenleri konusunda ilgili olarak şu genellemeyi yapmıştır: “Şark halklarının destan ve masallarında şu biçim köken formülü yaygın olmuştur: kahraman evlatsızlıktan utanan ve toplumdaki saygınlıklarına gölge düşen yaşlı insanların evladı olarak dünyaya geliyor... Orta Asya halklarının halk edebiyatında daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmış müslümanlık faktörleri, arkaik Türk ve Moğol kahramanlık rivayetlerinin kıyaslamalı tipolojik analizlerinden de görüldüğü üzere, büyük ihtimal, çok eski temelin üzerine kat- kat eklenmiştir: bu örneklerde annenin hitapta bulunduğu Allah veya kutsal varlığın işin başında mucizevi kahramanın babası olarak sunulan kabile totemi olarak hayale getirilmesi gerekirdi” (Jirmunski, 1962:13).

DESTAN GELENEĞİ VE ETNİSİTENİN ETKİLERİ

Kahramanname`nin süjesi üzerinden devam ettiğimizde kale duvarının iç kısmındaki çeşmenin üstünde uyuyan Kahraman`ın canavarının et yediğini gören Kahtaran kendisiyle gelen insanlara onunla konuşmanın anlamsız olduğunu söylüyor. Kahraman ile buluştuklarında ise onun kökenini soruyor. Bu sahne Türk destanlarının başlangıç kısmında yer alan kahramanların menşeyi konusuna bir daha dikkatle bakmayı talep ediyor. Destan geleneğindeki bu özelliği inceleyen Tataristan`lı bilim adamı Prof. Dr. Fatih Urmançe kahramanın menşeyi ve seceresi konusunu destanın genel kompozisyonu içindeki anlamına dikkat çekerek şöyle yazmıştır: “Türk-Tatar halk destanlarının klasik örneklerinin büyük çoğunluğu kahramanın seceresinin detaylı tasviriyle başlamaktadır. Kahramanın epik biyografisinin ön sözü adlandırabileceğimiz fragmanlar genel olarak (kompozisyonun) organik bir parçası olarak oraya dahil oluyor” (Urmançe, 2015:158).

Ancak biz Tataristan`lı bilim adamının Türk destanlarının tamamı için ileri sürdüğü bu genellemeyi Kahramanname`de göremiyoruz, yani destan, Kahraman`ın seceresinin detaylı tasviriyle başlamıyor. Farklı bir diyardan gelerek herkesi yenen destan kahramanını takip ederek onun seceresini soran Kahtaran, onunla kuzen olduklarını anlayınca aralarında güven oluşuyor ve Şah`ın huzuruna birlikte gitmelerinde bu faktörün önemli rolü oluyor. `Derbent ağzı`ndaki tahtından inerek Kahraman`ı karşılayan Huşeng Şah, onun hem pehlivan ve hem de `Nesl-i Sultan` olduğunu açıklıyor. Huşeng Şah Kahraman`ın kimliğini sorduğunda ise Kahraman, on yaşında devlerin arasına düştüğünü ve en sonunda kurtularak bu yerlere geldiğini söylüyor. Şah`ın kendisine büyük servet vermesinden sonra Kahraman, Kuh-i Kaf dağına giderek `Dev-i Ehrimen`i öldürmeyi öneriyor, Hindistan`ın yerini soruyor.

Kahramanname`deki devler konusunu irdelemeden önce mit kökenli imgelerin Türk-İran destan örneklerindeki yerine ilişkin Prof. Dr. Haluk Köroğlu`nun şu tespitinin hatırlatılması gerekir: “Bu durum yeni bir etnik grubun şekillenmesi sürecinde yerli ahalinin, özellikle mit unsurlarının ağırlıkta olduğu eski dünya bakışının değişmemiş veya az değişmiş şekilde muhafaza etmesiyle izah edilebilir... İkinci Gruptaki (Hazar denizinin Batı yakasındaki Oğuz Grubunu kastediyor-A.R.) Türk dilli halkların epik halk yaratıcılığı örneklerinde mit kökenli İran imgelerinin mevcudiyeti ise sadece ve sadece uzun süreli kültürel-tarihi ilişkilerin etkisi ve birbiriyle içiçe geçmesi olarak açıklanabilir” (Köroğlu, 1983: 16).

Orta Asya, İran ve Kafkasya destan örneklerinin ortak menşe özellikleri üzerine kaleme aldığı bu kitabında Prof. Dr. Köroğlu devleri ateşe tapınmış kavimlerin kutsal kitabı Avesta`yla ilişkilendirmiş ve kitapta tasvir edilen İyilik ile Kötülüğün mücadelesinde ezeli karşı durmanın ikinci tarafını temsil eden Ehrimen`in aynı zamanda olumsuz karakterli bir dev olduğunu yazmıştır: “Menşe bakımından dev, esas itibarıyla Hint-Avrupa kültüründe ortaya çıkmış İran mitolojik imgesidir. Yer yüzündeki hayır işler yapanları kalbi temiz olmayan kötü huylu güçlerin emellerinden İyilik Tanrısı Ahuramazda`nın yandaşları koruyor... Onların kötü işler yapan karşıtları vardır. Onlar hep karanlıkta yaşayan Ehrimen önderlik ediyor... Ehrimen kendi kötülüklerini devlere, insana benzeyen varlıklara, cadılara ve perilere dayanarak hayata geçiriyor” (Köroğlu, 1983: 26).

Kahramanname`nin gerek genel yapısı ve gerekse süje-kompozisyonu bakımından `Dev-i Ehrimen`in` imha edilmesinin simgesel önemi vardır. Kahramanın `devi öldürmeye` işaret etmesi de destanın süje yapısında yeni bir dünyaya kapı aralamaktadır. `Devlerin dünyası` diye nitelendire- bileceğimiz bu dünyanın sakinleriyle ilgili araştırmasında Prof. Dr. Naciye Yıldız şu kanaata varmıştır: “Türk destanlarında kötü huylu devlerin iki gruba ayrıldığı gözükmektedir. Bunlardan birinci grubu kötü huylu olan ve kötü huylu olarak kalmayı sürdüren devler olup genelde kahraman tarafından ölümle cezalandırılıyor. İkinci grup devler ise kötü huylu olmalarına rağmen kahramanın bir hareketi veya bir özelliğiyle iyi huylu dev haline gelenler veya kahramana karşı kötü emeller töretmekten vazgeçenlerdir; bunlar kendi varlıklarını sürdürüyorlar. Masallarda olduğu gibi destanlarda da devler genelde çok akıllı değiller” (Yıldız, 2010: 48).

Destanda çeşitli zaman ve mekan dilimlerinde gözönünde olmuş kişilikler finalde sahneye gelerek Huşeng Şah`a veda ederken adeta dram eserinin sonundaki gibi onların hepsini birlikte görebiliyoruz. Destan süjesinde hareket verici faktör olan ve Huşeng Şah`ın yönettiği Kahraman`ın devlerle uzun mücadelesi insan evladının zaferiyle sonuçlanıyor. Dev imgesinin, İran devletinin en büyük düşmanı

olduğuna işaret eden Prof. Dr. Haluk Köroğlu,  zellikle Firdevsi`nin `şahname` manzum romanını örnek getirerek “Adeta dev imgeleri İnan`a düşman ve ona karşı mücadele eden komşularla aynıdır” kanısına varmıştır (Köroğlu, 1983: 31).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bir kısım özelliklerine kısaca değindiğimiz Kahramanname destanının sonunda, aslında bu eserinde dört ciltten ibaret olduğuna işaret edilmesine rağmen öbür  c cildin bulunmadığı bildiriliyor.

Süje ve kompozisyon bakımından son derece karmaşık yapılı Kahramanname`nin, Farsçadan  eviri olduğunu düşünüyoruz. Çevirinin ne zaman yapılarak yazma haline getirildiğini farklı bir araştırma ortaya koyacaktır. Biz ise yayıma hazırlamamıza rağmen, daha Bak `de de yayımlama fırsatı bulamadığımız bu eserin imlasına nokta-virgülüne kadar sadık kaldığımız gibi, Bak  baskısı için kaleme aldığımız önsözde çalışmanın içeriğini detaylı bir şekilde açıkladık. Bilim dünyasına latin alfabesinde ilk kez sunulacak bu eserin:

- 1) Yazma uzmanları,
- 2) Dil tarihçileri ve tarihi gramer uzmanları,
- 3) Halk edebiyatı teorisyenleri ve kıyaslamalı destan uzmanları için yararlı bir kaynak olacağına inanıyoruz.

Kaynakça

Jirmunski, V. M., 1962. Halk kahramanlık destanları Halk edebiyatı yayınevi. Moskova-Leningrad, 1962, s.13) (В. М. Жирмунский. Народный героический эпос.Издательство народной литературы. Москва- Ленинград, 1962,стр.13).

Köroğlu H.G., 1983. Orta Asya, İran ve Kafkas halklarının destanının ilişkileri. Moskova, 1983, s.16. (X. Г. Короглы. Взаимосвязи эпоса народов Средней Азии, Ирана и Кавказа. Москва, Наука, 1983, стр.16).

Köroğlu, H.G., 1983. Orta Asya, İran ve Kafkas halklarının destanının ilişkileri. Moskova, s.26 (X.G.Короглы.Взаимосвязи эпоса народов Средней Азии,Ирана и Кавказа.Москва, Наука, стр.26).

Köroğlu, H.G. 1983. Orta Asya, İran ve Kafkas halklarının destanının ilişkileri. Moskova, s.31 (X.G.Короглы.Взаимосвязи эпоса народов Средней Азии,Ирана и Кавказа.Москва, Наука, 1983, стр. 31)

Levi-Strauss, C., 1995. Hüzünlü dönenceler. Yayına hazırlayan Selahattin Özpalaıbyıklar. Yapı ve Kredi Yayınları, ikinci baskı, Mart 1995, s.153).

Meletinsky, E.M., 2000. Efsanenin poetikası. Üçüncü baskı. Moskova, Nauka, 2000, s.269 (E.M.Мелетинский. Поэтика мифа. Третье издание. Москва, Наука, 2000, стр..269)

Rahimova, A., 2017 `Xavərnəmə` dastanı və Bakı əlyazmasının ilk nəşri. Elm və tədris yayınevi, Bakü 2017, s.5-6.

Urmançе, F., 2015. Türk kahramanlık destanı Karşılaştırmalı ve tarihi denemeler İYAIL Kazan, 2015, s. 158. (Фатых Урманче.Тюркский героический эпос.Сравнительно-исторические очерки. ИЯИЛ. Казань, 2015, стр. 158.).

Yıldız, N. 2010.Türk destanlarında kötü huylu devler. Milli folklor, sayı 87, yıl 22, s.48.